

در معرفی استاد حکیمی و کار بزرگ او: «الحیاء»

کتابخانه‌ی لیدن
بخش اسلام‌شناسی

دکتر محسن محبتی

تردیدی نیست که محققین معارف اسلامی و اسلام‌شناسان در کشورهای اسلامی، به لحاظ دسترسی بی‌واسطه به منابع و مآخذ و نیز به لحاظ شناخت شخصی که از اسلام دارند، آثار و تألیفات بزرگی از خود به جای گذاشته و می‌گذارند.

در کشور من - جمهوری اسلامی ایران - استاد محمدرضا حکیمی به عنوان یک متفکر نواندیش و اسلام‌شناس، چهره‌ای شناخته شده است. او که حدود ۶۰ سال سن دارد، سال‌ها در حوزه‌های علمیه در شهر مشهد علوم اسلامی را فرا گرفت و از درس اساتید بزرگی هم چون شیخ مجتبی قزوینی بهره برد. استاد حکیمی هم زمان با تحصیل علوم و معارف اسلامی، از اندیشه و فلسفه‌ی معاصر غفلت نکرد بلکه زحمت زیادی در این راه متحمل گردید و به تناسب با محورهای اصلی و نیز نقد و تفسیر تفکر معاصر - به ویژه فلسفه‌ی جهان غرب - آشنا شد.

برداشت و نظریه‌ی او در مورد اسلام به عنوان یک دین کامل که به اصطلاح منطق جدید، یک «سیستم کامل فکری» را تشکیل می‌دهد که به همه‌ی شئون زندگی انسانی اعم از اجتماعی - سیاسی - اقتصادی و فرهنگی شمول دارد، برای بسیاری از طالبان حقیقت و نواندیشان حرف تازه‌ای در برداشت. هر چند این نظریه - اسلام به عنوان یک ایدئولوژی کامل برای زندگی انسانی - از جانب متفکران دیگر اسلامی نیز مطرح شده، اما دیدگاه و روش کار استاد حکیمی چنان بیان تازه و ملموس و عینی از آن بدست می‌دهد که به حق می‌توان گفت برداشتی نو و جدید است. کتاب‌های استاد حکیمی که متجاوز از ۲۰ جلد می‌شود نقش بسیار مهمی در شکل دادن و هدایت اندیشه‌ی اسلامی در کشور خودش ایران و نیز در سایر کشورهای اسلامی داشته است.

مهم‌ترین و شگفت‌انگیزترین اثر استاد حکیمی یک مجموعه‌ی چندجلدی به نام «الحیة» است که تا به حال شش جلد آن منتشر شده است. این مجموعه به صورت دایرة المعارف منتشر می‌شود. با این که استاد حکیمی ایرانی و فارسی زبان است، اما این کتاب را به زبان عربی نوشته تا علاوه بر متفکران اسلامی ایرانی، دانشمندان و محققان اسلامی جهان اسلام که بیشتر عرب زبان هستند نیز بتوانند از آن استفاده نمایند. البته تاکنون دو جلد از آن به فارسی ترجمه شده و سایر مجلّدها نیز در دست ترجمه است. مترجم فارسی این مجموعه‌ی ارزنده استاد احمد آرام است که خود یک متفکر ایرانی است و با ترجمه‌ی آثار بسیار زیاد در زمینه‌ی مسایل اسلامی و علمی، دریچه‌ی بزرگی به روی محققین ایرانی فارسی زبان برای ورود به جهان بیکرانه‌ی دانش بشری که به زبان‌های عربی، انگلیسی، فرانسه- بوده گشوده است. و از این جهت حق بزرگی بر گردن جامعه‌ی خود دارد. کارنامه‌ی استاد احمد آرام چنان غنی و ارزنده است که هر اثری که نام او را به عنوان مترجم در پشت جلد داشته باشد، نشانه‌ای است از این که آن اثر عمیق، جدی و مهم است.

کار بزرگ و شگفت‌آور استاد حکیمی و همکارانش منحصر به این نیست که آیات قرآن و احادیث را جمع‌آوری کرده باشد- هر چند همین کار دست کم به عنوان یک کار تدوینی و طبقه‌بندی علمی، کاری عظیم و ستودنی است- بلکه عظمت کار ایشان در این است که با ابداع و استفاده از یک روش تازه و بدیع علمی، تمام معارف و اندیشه‌ی اسلامی را یک بار از نو بازنگری می‌کند. نتیجه‌ی این کار بزرگ این است که چشم‌انداز و تصویری جدید و ابتکاری که در عین حال مبتنی بر بیان علمی و روش تحقیق است، از «اسلام» نه فقط به عنوان یک دین بلکه به عنوان یک ایدئولوژی و یک سیستم فکری کامل ارائه می‌کند. امتیاز الحیاة به همین جا ختم نمی‌شود، بلکه اهمیت دیگر آن در این است که از دیدگاهی

● برداشت و نظریه‌ی او در مورد اسلام به عنوان یک دین کامل که به اصطلاح منطق جدید یک سیستم کامل فکری را تشکیل می‌دهد که به همه‌ی شئون زندگی انسانی اعم از اجتماعی-سیاسی-اقتصادی و فرهنگی شمول دارد. برای بسیاری از طالبان حقیقت و نوآندیشان حرف تازه‌ای در برداشت.

علمی به اسلام نگریسته است، به طوری که با استناد مستقیم و بلاواسطه به کتاب و حدیث راه حل ها و دستورالعمل های اسلام برای زندگی «انسان» به عنوان عضو جامعه ارائه می کند، انسانی که علاوه بر رابطه با خداوند، هم روابط فردی با دیگر انسان ها دارد و هم به عنوان عضو جامعه روابط متقابل با جامعه ی خود دارد، یعنی «انسان در جامعه»، جامعه ای که برای اداره شدن خواه ناخواه محتاج «سیاست» و «اقتصاد» است. بی سبب نیست که در پشت جلد الحیة این جمله به چشم می خورد:

دایرةالمعارفی اسلامی، علمی، پژوهشی که روش زندگی فردی و اجتماعی و پیشرو را ترسیم می کند و انسان های سراسر جهان را به پی ریزی یک نظام مردمی شایسته فرامی خواند.

بنابر این الحیة کتابی که حاوی بحث های ذهنی انتزاعی باشد نیست، با این همه از مباحث کلامی و فلسفی نیز - هر جا لازم بوده - غفلت نشده است. نکته ی اساسی دیگر در مورد اهمیت و ارزش «الحیة» در آن است که وفاداری و مقید بودن مؤلف به روش علمی و پژوهشی که اتخاذ کرده در سراسر این دایرةالمعارف مشهود است. و هیچ گاه اجازه نداده که انگیزه های غیر علمی در آن اثر کند و احياناً آن را تبدیل به یک اثر تبلیغی محض یا چیزی در حد یک اعلامیه یا «مانیفست سیاسی» در آورد. زیرا مانیفست های سیاسی به علت طبیعت «سیاست» و کار سیاسی، اصولاً محصول اوضاع و احوال خاصی یعنی اقتضائات موقتی یا به عبارت بهتر «ابن الوقتی» هستند که عمدتاً برخاسته از منافع سیاسی موقتی است و هر گاه اوضاع و احوال عوض شود و منفعت جدیدی پیش آید، از آنچه قبلاً گفته شده به راحتی عدول می کنند و آشکارا دروغ می گویند، در صورتی که این امر با کار علمی و مبتنی بر روش علمی تناسب و هماهنگی ندارد.

دایرةالمعارف الحیة محصول کار سه نفر می باشد که اسامی ایشان در پشت جلد

● دایرةالمعارف الحیة محصول کار سه نفر می باشد که

اسامی ایشان در پشت جلد آمده است یعنی محمد رضا

حکیمی، محمد حکیمی، علی حکیمی اما نقش عمده و

اصولی به ویژه از جهت مدت یا سه برادری و نظارتی این

اثر بیشتر از آن استاد محمد رضا حکیمی است. گفتنی

است که مؤلفان با یکدیگر رابطه ی برادری دارند.

آمده است یعنی: محمد رضا حکیمی - محمد حکیمی - علی حکیمی، اما نقش عمده و اصلی به ویژه از حیث «اندیشه پردازی» و «طراحی» این اثر، بیشتر از آن استاد محمد رضا حکیمی است. گفتنی است که مؤلفان با یکدیگر رابطه‌ی برادری دارند.

توضیح بیشتر در مورد معرفی این دایرةالمعارف، سخن را به درازا می‌کشاند اما جا دارد اشاره نمایم که در ملاقات و گفت‌وگویی که با استاد محمد رضا حکیمی داشتم، ایشان می‌گفتند قصد و فکر اولیه‌ی تدوین این دایرةالمعارف که مربوط به سال‌ها قبل است، ابتدا این بود که انسان به طور کلی در اسلام مورد بررسی قرار گیرد و تصویری کامل از «انسان در اسلام» بر مبنای کتاب و حدیث ارائه شود. در این صورت چون بی‌تردید یکی از وجوه زندگی «انسان» اقتصاد است، نظرگاه اسلام در مورد اقتصاد نیز بیان می‌گردید که فقط یکی از بخش‌های دایرةالمعارف «الحیة» را تشکیل می‌داد. منتهی به لحاظ اهمیت بیشتر و فوری‌تری که مسایل اقتصادی یافته است و به ویژه چون از جمله مشکلات مطرح و روز بشریت است (شکست اقتصاد سوسیالیستی - بحران‌های اقتصاد کاپیتالیستی ...) بهتر دیده شد که مجموعه‌ی الحیة را فعلاً از این نقطه یعنی با تأکید بیشتر بر دیدگاه‌های اسلامی در مورد اقتصاد، یا به عبارت بهتر دیدگاه‌های اقتصادی اسلام شروع کنیم و در ادامه‌ی کار به آن هدف کلی‌تر یعنی «انسان در اسلام» نیز پردازیم، هرچند این دو از هم جدا نیست.

اینک، چون کتابخانه‌ی لیدن از جمله غنی‌ترین کتابخانه‌های جهان است که مآخذ و کتاب‌های مرجع مهم و ارزشمندی در مورد اسلام و شرق دارد، پیش خود اندیشیدم که دریغ است که آن کتابخانه‌ی معظم از داشتن این مجموعه و این دایرةالمعارف بزرگ و در نوع خود یگانه، محروم باشد. از این رو دو دوره از ۶ جلد دایرةالمعارف الحیة را همراه با

اینک، چون کتابخانه‌ی لیدن از جمله غنی‌ترین کتابخانه‌های جهان است که مآخذ و کتاب‌های مرجع مهم و ارزشمندی در مورد اسلام و شرق دارد، پیش خود اندیشیدم که دریغ است که آن کتابخانه‌ی معظم از داشتن این مجموعه و این دایرةالمعارف بزرگ و در نوع خود یگانه، محروم باشد.

ترجمه‌ی فارسی دو جلد اول و دوم آن، به آن کتابخانه اهدا می‌کنم و امیدوارم در سال‌های آینده که قرار است بنا به ضرورت در کشور شما - هلند - زندگی کنم این توفیق را داشته باشم که جلدهای بعدی این مجموعه را نیز برای شما تقدیم نمایم.

امیدوارم محققان، اسلام‌شناسان، شرق‌شناسان و هم‌همی متفکران و دانشجویان و دانش‌پژوهان که در جست‌وجوی آفتاب حقیقت هستند، بتوانند در کنار سایر کتاب‌ها و منابع ارزشمند دیگر از این مجموعه نیز بهره‌مند شوند.

گاهی می‌اندیشم اگر خورشید در حق کشور شما چندان مهربانی نمی‌کند و کم‌تر می‌تابد، چه باک، زیرا آفتاب حقیقت که (از پس قله‌های علم و دانشی که در گنجینه‌ی غنی معارف بشری و اسلامی در کتابخانه‌ی لیدن نهفته) سر می‌کشد، چنان تابان است که خورشید عالم‌تاب در برابر آن تاب‌چهره نمودن ندارد. باری اگر سهم ما در حد برطرف کردن چند لکه‌ی کوچک از چهره‌ی خورشید آن حقیقت جاودانه باشد، چیز کمی نیست زیرا چنین کاری مشارکت داشتن در پرتو افکنی خورشید است. بلی چنین کاری خود خورشیدی دیگر است. به شما و به همه‌ی کسانی که در کتابخانه‌ی عظیم لیدن کار می‌کنند و در تأسیس، و اداره‌ی آن سهم داشتند و دارند، غبطه می‌خورم، زیرا این همه پرتو و نور که از آفتاب حقیقت سر زده و می‌زند و این همه راه که به سر منزل حقیقت کشیده شده، به یمن همت بزرگ شما است که وجود دارد.

لا هه - مارس ۱۹۹۱

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی